

BEKTÂŞİLİKTE DÖRT KAPI KIRK MAKAM*

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ÖZCAN**

Bektâşî inancında Dört Kapı Kırk Makam tarîkât mensubunun geçeceği maddî ve manevî aşamalardır. Hacı Bektaş Velî, Makâlât adlı eserinde tarîkâtinin öğretisini bu şekilde düzenlemiştir. Ona göre kul, Çalap Tanrı'ya Kırk Makam'da erer. Dört Kapı ile kastedilen dört esas: Şerîat, Tarîkât, Mârifet ve Hakîkât'tir. Bunların her biri de onar bölümden oluşmaktadır. Toplamı Kırk Makamdır.

Ahmet Yesevî, tarîkâtının erkânını Kırk Makam esasına göre tanzim etmiş ilk Türk sûfîsidir. Kendisini tâkîp eden pek çok Türk sûfîsinde de Dört Kapı sisteminin var olduğunu görmekteyiz. Ahmet Yesevî Dört Kapı Kırk Makam anlayışının kaynağını Hz. Ali'ye dayandırmaktadır: Hazreti Ali raziyallahü anhu rivayet kılırlar kim dervişlik makamı kırk turur. Eğer bilib amel kılsa dervişliki pak turur; ve eğer bilmese ve örgenmese, dervişlik makamı anga haram turur ve cahil turur. Ol kırk makamını onı makam-ı şerîatda turur ve onı makam-ı tarîkâtte turur ve onu makam-ı ma'rifette turur ve onı makam-ı hakikâtte turur. Türk İslâm sûfîlerinin sülûk sistemini Dört Kapı Kırk Makam anlayışı oluşturmaktadır.¹

Ahmet Yesevî'nin *Fakrnâme*'sindeki Dört Kapı Kırk Makam anlayışı ile Hacı Bektaş Velî'nin *Makâlât*'ındaki Dört Kapı Kırk Makam anlayışı bir çok benzerlikler gösterir. Dört Kapı'da zikredilen Kırk Makam'dan otuzu birbiriyle ayniyet derecesinde benzerlik arz etmektedir. Diğer on tanesi birbirini nakzedecek kadar olmayıp sadece ifade farkından ibarettir.²

Bu durum Türkistan kaynaklı olan Hacı Bektaş Velî ile Ahmed Yesevî'nin arasındaki ilgiyi ve bağı göstermesi bakımından önemlidir. Ahmet Yesevî ile muasır olmayan Hacı Bektaş Velî, bir çok menakıpnâmede Ahmet Yesevî ile muasırmiş gibi gösterilmiş onun müridi olarak anlatılmıştır. Bu benzerlikler ile Bektâşîliğin kaynağının Orta Asya'daki ilk

* Bu çalışma Journal of Turkish Studies'te yayımlanmıştır. Sayı. 28, No. 28/1, Harvard University, USA, Ağustos 2004.

** Fatih Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

¹ Hamiye DURAN: "Yunus'ta Sülûk Sistemi", Hacı Bektaş Velî Dergisi, 2, (Ağustos 1997), s. 12-13.

² Abdurrahman GÜZEL: Hacı Bektaş Veli ve Makâlât, Ankara 2002, s. 51.

Türk Mutasavvıfı Ahmet Yesevî'ye uzandığını ifade edebiliriz. Hacı Bektaş Velî'nin de Türkistanlı bir mutasavvıf olduğu düşünülürse onun beslenme ve etkilenme kaynaklarının Ahmet Yesevî olması tabiidir.

Hacı Bektaş Velî, *Makâlât*'ında Dört Kapı Kırk Makam'ı şu şekilde gösterir: Şerîatin birinci makamı, iman getirmektir. İkinci makam, ilim öğrenmektir. Üçüncü makam; namaz kılmak, zekat vermek, oruç tutmak, gücü yetene hacca gitmek, seferberlik olunca kaçmayıp düşmana karşı gelmek ve cenabetten temizlenmektir. Dördüncü makam, helal kazanmak ve faizi haram bilmektir. Beşinci makam, nikah kıymaktır. Altıncı makam, hayz ve loğusalıkta cinsi münasebeti haram bilmektir. Yedinci makam, sünnet ve cemaat (ehl-i sünnet ve'l-cemaat) ehlinden olmaktır. Sekizinci makam, şefkâttir. Dokuzuncu makam, temiz yemek, temiz giyinmektir. Onuncu makam, emr-i bi'l-ma'ruf nehyi an'il-münker, yani iyiliği emredip yaramaz işlerden sakındırmaktır.

Tarîkâtin makamları; tarîkâtin ilk makamı pîrden el alıp tevbe etmektir. İkinci makam, mürid olmaktır. Üçüncü makam, saç kesmek (tıraş olmak) ve elbise değiştirmektir. Dördüncü makam, nefis savaşında mücahede etmek, olgunlaşmaktır, pişmektir. Beşinci makam, hizmet etmektir. Altıncı makam, havf yani korkudur. Yedinci makam, ümit etmektir. Sekizinci makam; hırka zenbil, makas, seccâde, subha (yüz taneli tesbih) ibrat (iğne) ve asadır. Dokuzuncu makam, sahib-makam (makam sahibi), sahib-cemiyet (cemaat sahibi-iç bütünlüğü), sahib-nasihat (nasihat sahibi) ve sahip-mâhabbet (muhabbet sahibi) olmaktır. Onuncu makam; aşk, şevk, sefâ ve fakirliktir.

Marifetin makamları; Birinci makam, ilim, ikinci makam, cömertlik, üçüncü makam, haya, dördüncü makam, sabır, beşinci makam, perhizkârlık, altıncı makam, korku, yedinci makam, edep, sekizinci makam, miskinlik, dokuzuncu makam, mârifet, onuncu makam, kendini bilmektir.

Hakikâtin birinci makamı, toprak olmaktır. İkinci makamı, yetmişiki milleti ayıplamamaktır. Üçüncü makamı, elinden geleni esirgememektir. Dördüncü makamı, dünyada yaratılmış bütün nesnelere kendisinden emin olmasıdır. Beşinci makam, mülk sahibine yüzünü sürüp yüz suyunu (yaratılış sebebi olan Muhammed nurunu) bulmaktır. Altıncı makamı, sohbet hakikât sınırlarını söylemektir. Yedinci makamı, sırdır. Dokuzuncu makamı münacaattır. Onuncu makamı, Çalab Tanrı'ya ulaşmaktır.³

³ Esad COŞAN: *Makâlât* (sdl. HüseyinÖZBAY), Ankara 1996, s. 11, 18.

Dört Kapı Kırk Makam bilinmesi gerekli önceliklerdendir. Post sahibinin bu makamın sırlarına vakıf olması gerekir. Bektâşî şiirinde bu durum şu şekilde dile getirilir:

Muhammed Ali postunda oturan
Dört kapıyı kırk makamı bilmeli
Muhammed Ali'ye talibim deyen
Evvel farzı mürşidini bulmalı
Ballı Baba⁴

Hacı Bektâş Velî, *Makâlât* adlı eserinde Dört Kapı Kırk Makam'ı âdetâ Kur'an ayetleri ve hadislerle tasnif ve şerh etmiştir.⁵

Dört Kapı aynı zamanda evrenin yaratılışındaki dört unsur olan ateş, hava, su, toprak ile de simgelenmiştir. İlk kapı şerîat kapısı, simgesi yel (hareket eden hava)dir. Bu grupta yer alan kişilere abidler denilmiştir. İkinci kapı, tarîkât kapısı, simgesi od (ateş). Bu grupta yer alan kişilere zahidler denilmiştir. Üçüncü kapı, mârifet kapısı, simgesi sudur. Bu grupta yer alan kişilere arifler denilmiştir. Dördüncü kapı, hakikât kapısı, simgesi topraktır. Bu grupta yer alan kişilere muhibler denilmiştir. Hacı Bektaş Velî, muhibler grubunu "teslim u rıza olan grup" olarak tanımlamakta ve her şeyin aslına döneceğini vurgulamaktadır.⁶

Dört Kapı çeşitli şekillerde tarif edilir. Şerîat Dünya'ya gelmek ve bilgi sahibi olmak ve kendini kurtarmaktır. Tarîkât: Dürüst olarak yaşamak "ettiği bazı hatalara tevbe ederek" Mârifet bilgisinin meyvesini almak, çevresine memleketine ve insanlığa yararlı hale gelmektir. Hakikât: Ebedi hayata doğmak, insanlığın gönlünde yaşamaktır.⁷

Tasavvufta ilk kapı şerîat kapısıdır. Bu kapı kutsal emri bildirir. İkinci kapı tarîkâttir. Bu kapıda kulluğa bel bağlanır. Üçüncü kapı marifettir. Gönül gözü bu kapıda açılır. Mana sarayı bu kapıda yükselir. Dördüncü kapı hakîkât kapısıdır. Bu kapıda ere eksik bakılmaz. Bu makama ulaşmanın gündüzü bayramdır. Şerîat güçtür, Tarîkât yokuştur, Mârifet sarplıktır, yücesi de hakîkâttir. Dervişin dört yanında dört ulu kapı gerektir. Nereye bakarsa gecesi gündüz olmalıdır. O makama erişen dervişe iki evren de keşfolur. Bu yolda dört kapı kırk makam vardır."⁸

⁴ Turgut KOCA: Bektâşî Nefesleri ve Şairleri, İstanbul 1984, s. 25.

⁵ Hamiye DURAN: "Hacı Bektâş Velî'nin Makâlât'ında Dört Kapı Kırk Makam", Milli Kültür Dergisi (Ağustos, 1990), Ankara, s. 75, 75.

⁶ Belkis TEMREN: Bektâşîliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu, Ankara 1995, s. 71, 80.

⁷ Bedri NOYAN: Bektâşîlik Alevîlik Nedir, Ankara 1987, s. 219.

⁸ Adil GÜLVAHABOĞLU: Hacı Bektaş Velî, Ankara, s. 142.

Tasavvuf gizli, gizemli bir yolculuktur. Sırlarla doludur. Kapılardan kapılara geçilir. Bektâşilik Dört Kapı üstüne bina edilmiştir. Dört Kapı Kırk Makam'da ilerleyen bir çok tasavvûfî mertebeleri geçer. Sonunda muhabbet denizinde ummana erer, gerçek varlığa ulaşır.

Dört kapıyı kırk makamı yol eyler

On yedi erkânı küllü hal eyler

Üç sünneti yedi farzı dal eyler

Muhabbet bahrinde ummanı söyler

Malatyalı Sadık Baba⁹

Dört Kapı bir başka açıdan şu şekilde yorumlanır: Şerîat, anadan doğmak, tarîkât, ikrâr vermek, mârifet, nefsini bilmek, hakikât, Hakk'ı kendi öz vücudunda bulmaktır.¹⁰

Dört Kapı'ya erememek bir eksiklik olarak kabul edilir. Cânânı (Allah) çok uzaklarda aramamak gerekir. O "Bize bizden yakındır". Talibe bu şekilde nasihat edilerek Dört Kapı Kırk Makamın insanın özünde olduğuna işaret edilir:

Gel talip dört kapı kırk makam sende

Irak gezme yakın gözle cânanı

Arayıp maksudun bulasın tende

Vücudun şehrinde gözet mihmanı

Esirî Baba¹¹

Dört Kapı Kırk Makam'ın çeşitli benzetmelerle ifadesi şu şekildedir: Şerîat anadır, Tarîkât babadır, Mârifet oğuldur, Hakikât oğulun oğuludur. Şerîat doğudur, Tarîkât batıdır, Mârifet kuzeydir, Hakikât güneydir (kıble). Şerîat farzdır, Tarîkât vaciptir, Mârifet sünnettir, Hakikât nafiledir.¹²

Bektâşilerin kapısında bir insan şerîat kapısında "el oğlu"dur. Yani bir baba ve ananın evladı, malıdır. O bu mertebede yalnız kendini düşünür. Kendi şahsi düşünceleri, arzuları, menfaatleri peşinde koşar. Tarîkât kapısında "yol oğlu"dur. Yani kendi benliğinde bir miktar fedakarlıkta bulunarak bir mefkureye, bir zümreye bağlanır. Burada da gereken terbiye ve irşadı aldıktan sonra hakikât kapısının tokmağını vurur, "il oğlu" olur, yani cemiyete devredilir. Bundan sonra ailenin de, zümrenin de malı değildir. Cemiyet için düşünür, onun için yaşar, çalışır. Bu makamda da gerektiği kadar duraklayan, erenlerin sohbetlerinden

⁹ İsmail ÖZMEN: Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi, Ankara 1995, C. 3, s. 378.

¹⁰ M. Tevfik OYTAN: Bektâşiliğin İç Yüzü, İstanbul 1962, s. 83.

¹¹ İsmail ÖZMEN: a.g.e., C. 4, s. 450.

¹² Nejat BİRDOĞAN: Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevîlik, İstanbul 1994.

faydalanan cân, mârifet kapısının eşiğinden içeriye ayak atar. Artık "atam gök, anam yerdir", der. Benliğinden büsbütün sıyrılır çıkar. İyiliği kötülüğü, kahrı, lütfu bir görür...Her şeyi eyvallahla karşılar.¹³

Pîr Sultân da böyle bir nasip aramakta, yolun açılmasını ümit etmektedir. Bu yol hem dünya için hem de ahiret için doğrudur.

Pîr Sultân Abdâl'im eller men'olur
 Dört kapudan bir gün birden yol olur
 Dünyada ahiret doğru yol olur
 Verdiğin ikrâra durabilirsen

Pîr Sultân Abdâl¹⁴

Dört Kapı Kırk Makam Bektâşî tarîkâtının âdâb ve erkânının temelini oluşturur. Hacı Bektaş Velî tarafından düzenlenen bu anlayış ile "Çalap Tanrı'ya ulaşma" hedeflenir. Kırk Makamın içinde maddî ve manevî hayata ait bölümler bulunmaktadır. Bu makamlar insanın sosyal hayatıyla da doğrudan ilgilidir. Kişiyi bir yaşama tarzı ve bir anlayış vermektedir.

Dört Kapı Kırk Makam son derece hassas bir sistemleştirmeye dayanır...Hacı Bektaş Velî'nin *Makâlât*'ında yer alan dört kapı İslâm Tasavvufunun amentüsüdür. Dört makamın sağladığı dünya görüşü tutum ve davranış biçimlerini kişiyi aşlamak suretiyle onu yüceltir; duygularını asilleştirir.¹⁵

Bektâşî şiirinin temelini Dört Kapı Kırk Makam oluşturmaktadır. Bektâşî dervişi hayatını bu makamlara göre düzenlemekte ve bu makamlar doğrultusunda ilerlemektedir. Tarîkâtın erkânı demek olan ve hayatlarını düzenleyen bu esasları Bektâşîler, şiirlerinde sıkça işlemişlerdir. Halkın belleğinde yüzyıllardır canlı bir şekilde yaşayan bu deyişler bize Alevî-Bektâşî yoluna, erkânına ilişkin değerli bilgiler, ipuçları sunar. Alevî Bektâşî yolunun yazılı kaynaklarının yok denecek kadar az olduğu gözönüne alınırsa yüzlerce yıllık bir birikimin eseri olan deyişlerin değeri ve anlamı kendiliğinden ortaya çıkar...Alevî Bektâşî erkânı damıtılmış bir biçimde deyişlerde kendisini ifade eder.Yol'a ilişkin bilgiler, hareketler, ritüeller, buyruk ve sakımlar deyişlerden öğrenilebilir.¹⁶

¹³ Ethem Ruhi FİĞLALİ: Türkiye'de Alevîlik Bektâşîlik, Ankara 1991, s. 193, 194.

¹⁴ İsmet Zeki EYUBOĞLU: Alevî Bektâşî Edebiyatı, İstanbul 1992, s. 163.

¹⁵ Orhan TÜRKDOĞAN: Alevî Bektâşî Kimliği, İstanbul 1995, s. 182, 183, 184.

¹⁶ Ali YILDIRIM: Alevî Bektâşî Deyişleri, Ankara 1995, s. 12, 13.

Bu gerçeği gözönünde bulundurduğumuzda Bektâşî şiirinin edebî zenginliği dışında belge olma özelliği de öne çıkmaktadır. Konuyla ilgili çalışmalarda bir çok araştırmacı mevcut ritüellerden hareketle Bektâşileri inceleyerek onların davranışlarını ve inanışlarını değerlendirerek hayat anlayışları hakkında hüküm vermektedirler. Türkiye'nin farklı bölgelerinde bulunan toplulukların farklı düşünce ve yaşayışları olduğu da gözlenmektedir. Bu durumda Bektâşilerin sadece günümüzdeki uygulamalarına bakarak Bektâşiliğin erkânı hakkında hüküm vermek yanıltıcı olacaktır. Bektâşî erkânının temelini oluşturan ve tarikatın pîri olan Hacı Bektaş Velî tarafından düzenlenen Dört Kapı Kırk Makam anlayışı aynı zamanda Bektâşiliğin ilk temel erkânâmesidir. Bu sistemin Hacı Bektaş Velî'nin eseri olarak genel kabul gören *Makâlât*'ta bulunması da önemlidir. Bu sistemle Hacı Bektaş Velî, tarikatının temel değerlerini ve tercihlerini belirlemiştir. Bu adeta tarikatın anayasasıdır. Sonradan düzenlenen erkânâmeler bu sistemle ilgili herhangi bir değişikliğe gitmemiştir. Onların yaptıkları pratikleri sistemleştirme ve kurumlaştırmalarla sınırlıdır.

Makâlât, Hacı Bektaş Velî'nin eseri olarak genel kabul görmektedir. Orada anlatılan dini pratiklere dair bazı bilgiler günümüzdeki uygulamalarla çelişmektedir. Bu çelişkiyi kabullenmeyen anlayış sahipleri *Makâlât*'taki bu tür ifadelerin sonradan eklendiği gibi zayıf bir tezi ileri sürmektedirler. Hacı Bektaş Velî'nin bu sistemini Bektâşî şairlerince ele alınışı sistemdeki bilgilerin kabul görmesinin ispatıdır. Çünkü şair halkın duygu düşünce ve inanışının seslendiricisi durumundadır. Özellikle halk şairleri bu özellikleriyle bilinir. Şiirlerin sözlü kültürle dilden dile aktararak zamanımıza kadar gelmesi halkın kabulünü ve şiirlerin onlar üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

Bektâşilik hakkında sağlıklı hüküm vermek için yüzyıllar boyu korunarak zamanımıza gelen Bektâşî şiirini dikkate almak bir zorunluluktur. *Makâlât*'taki Dört Kapı Kırk Makam'ın şiirlerde yaygın olarak yorumlanması hem *Makâlât* üzerindeki şüphelerin giderilmesinde katkı sağlamakta hem de Bektâşî şiirinin taşıyıcılık ve tebliğ aracı oluşuna işaret ederek âdap ve erkâna dikkat çekmektedir.

KAYNAKÇA:

BİRDOĞAN, Nejat(1994), Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevîlik, İstanbul.

COŞAN, Esad(1996), *Makâlât* (sdl. HüseyinÖZBAY), Ankara.

DURAN, Hamiye (1990), "Hacı Bektaş Velî'nin *Makâlât*'ında Dört Kapı Kırk Makam", Milli KüLTÜR Dergisi, Ağustos, Ankara.

- DURAN, Hamiye (1997), “Yunus’ta Sülûk Sistemi”, *Hacı Bektaş Velî Dergisi*, 2, Ağustos.
- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki(1992), *Alevî Bektâşî Edebiyatı*, İstanbul.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi(1991), *Türkiye’de Alevîlik Bektâşîlik*, Ankara.
- GÜLVAHABOĞLU, Adil, *Hacı Bektaş Velî*, Ankara.
- GÜZEL, Abdurrahman (2002), *Hacı Bektaş Veli ve Makâlât*, Ankara.
- KOCA, Turgut(1984), *Bektâşî Nefesleri ve Şairleri*, İstanbul
- NOYAN, Bedri(1987), *Bektâşîlik Alevîlik Nedir*, Ankara.
- OYTAN, M.Tevfik(1962), *Bektâşîliğin İç Yüzü*, İstanbul.
- ÖZMEN, İsmail (1995), *Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, Ankara, C. 1, 2, 3, 4, 5.
- TEMREN, Belkıs(1995), *Bektâşîliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu*, Ankara.
- TÜRKDOĞAN, Orhan (1995), *Alevî Bektâşî Kimliği*, İstanbul.
- YILDIRIM, Ali (1995), *Alevî Bektâşî Deyişleri*, Ankara.